

SZILI SÁNDOR

Moszkóvia és Magyarország

A Moszkvai Rusz¹ kora (a XV. század utolsó harmada – a XVII. század vége) önálló fejlődési paradigma az orosz történelemben. A moszkvai állam ez idő alatt egy Kelet-Európa perifériáján elhelyezkedő regionális középhatalomból világbirodalommal terebélyesedett. Fölemelkedése III. Iván érdeme (1462–1505). Hanyatlása I. Péter cárt (1682–1725) arra készítette, hogy belefogjon egy európai típusú erőltetett modernizációba. Magyarország Hunyadi Mátyás uralkodása (1458–1490) alatt élte utolsó föllángolását. Az erőskezű király halála után a magyar állam életereje gyorsan tovaszállt: 1526-ban elvesztette szuverenitását, 1541-ben három részre szakadt.

Diplomáciai kapcsolatok

III. Iván uralkodása kiemelte a Moszkvai Nagyfejedelemséget az ismeretlenség homályából. A Kreml ázsiója különösen megnőtt 1480 után, amikor a moszkvai állam végleg lerázta magáról a tatár „igát”. A diplomáciai offenzívát a Szentszék indította el 1469-ben. Az utolsó bizánci császár Itáliában élő unokahúgának kiházasításával a pápa egy törökellenes koalíció résztvevőjének akarta megnyerni a nagyfejedelmet. A frigy 1472-ben létrejött, az együttműködés azonban nem, mert vatikáni részről körülengte a vallási unió igénye, amit Moszkvában határozottan elutasítottak. A Szentszék példáját számos európai fővárosban követték. A kapcsolatok intenzifikálásában a Német-római Birodalom járt az élen: 1489–1492 és 1504–1509 között a „magyar kérdés”, 1515 után az oszmánok előnyomulása állt a tárgyalások középpontjában.

III. Iván az első moszkvai nagyfejedelem, aki védekezésből támadásba lendült Nyugat, azaz Litvánia felé. Ezzel kezdetét vette a keleti szláv területek „visszahódítása”. A litván nagyfejedelemi és a lengyel királyi trónon a litván eredetű Jagelló-dinasztia tagjai ültek, akik 1385 óta perszonálunióba, 1569-től közös államba (Rzeczpospolita) egyesítették a két országot. Korszakunkban a lengyel–litván konglomerátum számított Kelet- és Közép-Európa vezető hatalmának. A XV. század utolsó és a XVI. század első harmadában a Habsburgok és a Jagellók rivalizáltak egymással a magyar és a cseh koronáért. A Duna jegén megválasztott Hunyadi Mátyás nem tartozott a „bíborbanszületett” királyok sorába. Hatalmát mindkét előkelő család illegitimnek tartotta.

1482-ben a magyar uralkodó szövetségi ajánlatot tett a moszkvai nagyfejedelemnek. Az orosz évkönyvek szóhasználatával élve „a barátságról és a szeretetről” aláírt egyezmény a Jagellók ellen irányult, ám Mátyás váratlan halála (1490) miatt sohasem realizálódott. Jurij Alekszejev szovjet-orosz történész értékelése szerint ez volt az első államközi szerződés, amelyet Oroszország konkrét katonai-politikai céllal kötött egy európai kormánnyal. Az együttműködési megállapodás okleveles formába öntését intenzív kapcsolatépítés kísérte. 1482–1489 folyamán legalább három követváltásra került sor a két udvar között. Orosz részről Fjodor Kuricin, a külügyi apparátus főhivatalnok, a nagyfejedelemi család bizalmasa vezette az első delegációt, akit a pravoszláv egyház veszedelmes szabadgondolkodónak tartott. A hazatérését követő néhány esztendő múltán a metropolitának sikerült kieszközölnie, hogy Kuricint a testvérével együtt kivégezzék.

Hunyadi Mátyás elhunytá véres viszálykodást szült, amelyben a magyar korona a cseh trónon (1471 óta) ülő Jagelló Ulászlónak jutott (1490–1516). Testvérei, Jan Olbracht lengyel király (1492–1501), valamint Alekszandras litván nagyfejedelem (1492–1506) és lengyel király (1501–1506) kiszorították a Habsburgokat Kelet-Közép-Európából. 1491 tavaszán III. Frigyes német-római császár szövetségre lépett III. Iván orosz nagyfejedelemmel a Jagellók ellen. A paktum kedvezményezettje Habsburg részről a császár Miksa nevű fia, a római király lett, de ez a megállapodás is papíron maradt. 1491 novemberében Ulászló és Miksa békét kötöttek Pozsonyban. Oroszország stratégiai érdekei megkövetelték, hogy részletes és friss információval rendelkezzenek a Magyar Királyság belső állapotáról. Az orosz diplomaták tollából származó, 1490 októberében Lübeckből, 1491 júniusában Nürnbergből, majd egy esztendő múltán Revalból (Tallinn) küldött követjelentések aprólékosan foglalkoztak a Magyarországon kialakult helyzettel. Ezt követően a téma eltűnt a dokumentumokból, és csak 1503-ban bukkant föl ismét. A pápa kérésére II. Ulászló magyar és cseh király közvetíteni próbált Alekszandras litván, valamint III. Iván orosz nagyfejedelem között annak érdekében, hogy beszüntessék a háborúskodást, és közös koalícióba tömörüljenek a törökkel szemben. A kudarc egy kérészerű Jagelló-ellenes orosz szövetség megkötésére (1514) készítette a Habsburgokat. A magyar korona sorsáról (is) rendelkező 1515-ös bécsi szerződés azonban összehozta a két egymásra acsarkodó dinasztiát, így a Habsburgok „keleti politikája” visszatért a lengyel–litván–orosz megbékélés gondolatához annak reményében, hogy közös védőpajzs kovácsolódhat az oszmán expanzió megállítására. A magyar–orosz diplomáciai kapcsolatok 1503 után elhaltak.

A cári udvar figyelme a Kárpát-medencebeli események iránt töretlen maradt, de informáltsági szintjét ettől kezdve a német és a lengyel–litván források befolyásolták. Az áruló Kurbszkij herceghez 1564 júliusában írott (nyílt?) levelében IV. Iván (1533–1584) az „örültséget elkövető” Szapolyaihoz („Magyar Jánoshoz”) hasonlította a dezertált főurat, amiért az – a vád szerint – valaha ellenezte az asztraháni tatárok elleni hadjáratot. Szapolyai János magyar királyt (1526–1540) az oszmánok bábjának tekintették Oroszországban, aki önző hatalmi aspirációitól fűtve lepaktált a Portával. Úgy látszik, ez a Szapolyai-kép általánosan ismert lehetett művelt körökben, mivel a cár nem fűzött magyarázatot a párhuzamba állításhoz. Biztosan tudta, hogy a sértése célba talál. A motívum 1578-ban visszatért Báthori István erdélyi fejedelem (1571–1586), lengyel király és litván nagyfejedelem (1576–1586) követeivel folytatott tárgyalások alkalmával, amikor az orosz diplomaták emlékeztették lengyel partnereiket, hogy milyen morális közegből érkezett koronás főt választottak maguknak: „A Magyar Királyságban... Lajos [uralkodott], akit a Török megölt, a magyarok [nyakába] pedig Hétvári Jánost ültette. János a magyar király, Lajos fővezére volt, de a Töröknek megüzente, hogy elárulja Lajos királyt. Az egész seregével meghátrált, s ezért a hitszegésért a Török királlyá tette.”²

A IV. Iván és Báthori István között lezajlott, becsmérlő megjegyzésektől hemzsegő üzenetváltás a korabeli propaganda részét képezte. A livóniai háborúban a lengyel király két győztes (1579, 1580) és egy kudarcba fulladt (1581) hadjáratot vezetett muszka földre. A lengyel–litván állam nemesi fölkelése könnyűlovasságból állt, ezért Báthori az erdélyi rendektől igényelt gyalogságot és tüzéséget. Számtalan felvidéki, partiumi, transylvániai katona küzdött és lelte halálát a várostromokban. 1579-ben Báthori egykori riválisa, kornyáti Bekes Gáspár vitézségének köszönhetően vált lehetségessé Polock elfoglalása. 1580-ban Abafáji Gyulai Pál erdélyi fejedelmi titkár jeleskedett Velikije Luki bevételekor, amit aztán meg is énekelt. A talpasok egyik tizedese, Kerekes Máté pedig azzal írta be nevét az örökkévalóságba, hogy az 1581. szeptember 8-i rohamot követő ádáz kézitusában elsőként tűzte ki az erdélyi lobogót a pszkovi vár külső bástyájára. Báthori példája divatot teremtett. A lengyel és litván nagyurak előszeretettel alkalmaztak bandériumaikban Felső-Magyarországról, Erdélyből és a Hódoltságból toborzott „hungarusokat”. A magyar zsoldosok harcművészetbeli jártassága elmaradt a németekétől, de sokkal olcsóbban meg lehetett őket szerezni. A XVII. század csaknem szünet nélküli lengyel–oroszháborúiban tömegesen kerültek „hungarusok” az oroszországi hadszínterekre.

Foszlányok a „népi diplomácia” területéről

A XVI. század közepének ismert orosz „publicistája”, Iván Pereszvetov ifjabb korában Szapolyai János huszárjai között (1528–1531), majd Habsburg Ferdinánd könnyűlovasságában (1532–1534) szolgált. 1548 (vagy 1549) szeptemberében folyamodványt nyújtott be IV. Iván cárhoz, amelyben védelmet kért a főurak hatalmaskodásai ellen, és fölajánlotta a külföldön szerzett tapasztalatainak hasznosítását. Magyar huszárpajzsok rendszeresítését is javasolta, amelyek mintapéldányát saját kezűleg készítette el. Kezdeményezése eredménytelen maradt.

1552 nyarán egy ismeretlen keleti szláv vándor (zarándok?) fölkereste a „Zanov” nevű monostort, amely egy katolikus felekezetű magyar földbirtokos uradalmában állt valahol Máramarossziget közelében a Keleti-Kárpátokban. A külhoni látogató különösen a szép hely gyógyító erejű termálforrásait dicsérte. A néhány soros följegyzés az egyik leghíresebb korabeli orosz utazó, Trifon Korobejnyikov műveivel együtt terjedt XVI–XVII. századi kéziratok gyűjteményekben.

Borisz Godunov cár (1598–1605) 1600-ban kelt levelében – többek közt – arról értesítette Erzsébet királynőt, hogy az Angliából Moszkvába küldött „magyar” orvos, Christopher Richtinger kigyógyította őt súlyos nyavalyájából.

1664–65-ből ismert egy magyar nyelvű menetlevél, amelyet a hazafelé tartó rjazanyi illetőségű egykori hadifogoly, Tyimofej Ivanovics Cseвкиn számára állítottak ki azért, hogy akadálytalanul áthaladhasson az ország területén.

Az orosz birodalomban letelepült „hungarusok”

A hadifogságba esett vagy dezertált magyar zsoldosok közül sokan választották új hazájuknak a moszkvai államot. A XVII. században az orosz kormányzat szívesen fogadta, sőt ösztönözte külföldi katonák (valamint iparosok) alkalmazását és honosítását. Főként a birodalom kelet-európai és ázsiai peremvidékeire telepítette őket, ahol a helyőrségi szolgálattal nem volt eléggé vonzó a hazai nemesek és közrendűek számára, s ahonnan az idegen országokból érkezett „jövevények” (выходцы) nem szökhettek vissza. A cár hűségére fölesküdtött fegyverforgatók között beloruszok, ukránok, lengyelek, litvánok, németek kerültek elsősorban többségbe. A magyarok számaránya elenyészően csekély maradt. Lényegét tekintve a végvári harcosok életmódját folytatták, de kevésbé veszélyes körülmények között, és rendszeres „hópénz” folyósítása mellett.

A Pszkovnál átállt Mátyás Ugrenyin a Szibériába vezényelt egyik legelső reguláris kontingens tagjaként érkezett az ázsiai országrész székvárosába 1588-ban. Ötven esztendő t húzott le a „litván lajstromban”.

Megnősült. Fia, Jakov Martyasov a tobolszki nehézlovasságnál szolgált. 1668-ban besorolták az állandó jelleggel Szibériában élő fegyveresek legmagasabb társadalmi (és fizetési) kategóriájába, a „bojárivadékok” (дети боярские) közé.

1598-ban a nyugat-szibériai Pelimbe száműzték Petruska Ugrenyint.

Ivan Vengerszkój a tobolszki „bojárivadékok” kenyerét ette. 1634–35-ben rábízták a Nyugat-Szibéria déli szegélyén fekvő Nyizsnyjaja Nyicinszkaja szloboda parancsnoki posztját. A „szloboda” szó Urálon túli viszonyok közepette olyan palánkkal megerősített települést jelentett, amely egyfajta átmenetet képezett falu és mezőváros között. Katonai parancsnoka egyben a környéken dolgozó és az államnak robottal tartozó parasztnak intője is. Nyizsnyjaja Nyicinszkaja szloboda a kalmük hordák betöréseinek megakadályozására létrehozott erődrendszer fontos láncszemét alkotta. Ivan Vengerszkój felelősségteljes és bizalmi tisztséget töltött be.

A kozlovi földvárat 1636-ban emelték, hogy segítse a rjazanyi végvidék őrzését a krími tatárok portyáival szemben. Része lett a moszkvai állam új, déli határvédelmi vonalának, a „belgorodi gyepünek”. 1636–37-ben Belgorodban és (Sztarij) Oszkolban telepítették le a magyar „Alekszandr Legdanszkijt és társait”. 1652-ben megjutalmazták a Kozlovban szolgálatot teljesítő „magyarföldi Lavrentyij Migalevet”, amiért áttért az ortodox hitre.

A „külföldi” jogállású vologdai kisbirtokos, Ivan Danyilovics Vengerszkój 1644–45-ben följelentést tett a moszkvai hadügyi kormányzék „jövevények” ügyeivel foglalkozó „asztalánál” egy belozerszki illetőségű lengyel nemesember ellen súlyos testi sértést okozó garázdaság elkövetése miatt.

Az orosz–lengyel „vallásháború” idején a litvániai hadszíntéren foglyul ejtett és Moszkvába szállított magyar vitézek 1659-ben fölajánlották a hatóságoknak, hogy megfelelő illetményért cserébe belépnek a cári seregbe.

1671-ben a „külföldi” Ivan Vengerszkój „ércszakértőt” a Tobolszk környékén föltárt ezüstmányák kiaknázásának megszervezésével bízták meg.

A moszkvai birodalom ázsiai tartományaiban letelepedett „hungarusok” gyermekei között találni tunguz nyelvű tolmácsot a távolkeleti Ohotszkban (Ivasko Urenyinov – 1652), solymászlegényt a nyugat-szibériai Tyumenyben (Ganka Ugrenyinov – 1668), helyőrségi tisztet az északkelet-szibériai Jakutszkban (Ivan Ofonaszjev Vengerszkój – 1696). Országos ismertségre azonban egyetlenegy tett szert: Avraamij sztarec, a szibériai óhitűek lánglelkű prédikátora.

Avraamij lelkiatya (világi nevén Alekszej Ivanovics Vengerszkij) maga köré gyűjtött vallási szakadárokból „pusztát”, azaz szerzetesi közösséget szervezett a Tobolszk közelében fekvő Utyjackaja szloboda mellett. Hívei 1682-ben megtagadták a trónra lépő új cárok (Iván és I. Péter), – meggyőződésük szerint – az „Antikrisztus” hatalmának elismerését. Mikor a hadsereg körülvette lakóhelyüket, a közösség tagjai az önkéntes tűzhalált választották Avraamij kivételével, aki eltűnt. Hamarosan Dalnyije Karmaki (Tyumeny körzete) mocsaras vidékén bukkant föl, ahol szkítit³ alapított egy lakatlan szigeten. 1701-ben sikerült megtalálni és főszámolni a „közrendre veszélyes” telepet. Avraamijt elfogták. Vele együtt a hatóságok kezére jutott könyvtára is.

Jegyzetek

1. A korabeli orosz források általában így nevezték az egykori Moszkvai Nagyfejedelemségből kinőtt birodalmat (Московская Русь, Московское государство). Ezzel párhuzamosan a XVI. század közepétől, de még inkább a XVII. században használatossá vált a görög eredetű „Россия” (Oroszország) kifejezés is. A magyar „Moszkóvia” szó az önelnevezés latin fordításából (Russia Moscovia) származik.

2. Perepizka Ivana Groznovo sz Andrejem Kurbszkim. Leningrád, 1979. 396.

3. A „szkítit” olyan település, ahol a szerzetesek külön álló házakban élnek, de közös templomuk van.

Irodalom

Források

(Abafáji) Gyulay Pál: Commentarius rerum, a Stephano rege, adversus magnum Moschorum ducem gestarum, anno 1580. In: Szabó György: Abafáji Gyulay Pál. Budapest, 1974. 74–82; Magyar fordítása: Koncz József: Báthory István király hadjárata az oroszok ellen 1580-ban. In: Hadtörténelmi Közlemények 1897. 467–483; Gyulai Pál: Emlékirat Báthori István királynak az oroszok nagyfejedelme ellen 1580-ban viselt háborújáról. In: Erdély öröksége. Erdélyi emlékiratok Erdélyről. 2. k. Sárkányfogak. 1572-1602. (szerk.: Makkai László – Cs. Szabó László) Budapest, é. n. [1941]. 47–61.

Fontes Rerum Hungaricarum. Tom. 3. Báthory István lengyel király udvari számadáskönyveinek magyar- és erdélyországi adalékai (1576-1586). Kiadja: Dr. Veress Endre. Budapest, 1918.

Géresi Kálmán: Hunyadi Mátyás magyar király diplomáciai összeköttetései III-ik Iván Vasziljevics orosz cárral. In: Századok 1879. 239–249.

Szádeczky-Kardos Lajos: Báthory István emlékirata a muszka cásrhoz 1581-ben. In: Századok 1884. 511–517.

Dnyevnyik poszlednyeho pohoda Szytyefana Batorija na Rossziju. (Oszada Pszkova). Pszkov, 1882.

Dopolnyenyija k Aktam Isztoricseszkim. T. 1. Szankt-Petyerburg, 1846. 292.; T. 3. Szankt-Petyerburg, 1848. 343.

Zapiszki o Moszkovszkoj vojnye (1578–1582) Rejngolda Gejdenstejna. Szankt-Petyerburg, 1889.

- Opiszanyije dokumentov i bumag, hranyjascsijszja v Moszkovszkom arhive Minyisztyersztva jusztyicii. Kny. 12. Moszkva, 1901. Sztolbci Belgorodszkovo sztola. № 490; Kny. 15. Moszkva, 1908. Dokumenti Prikaznovo sztola. № 99, 193, 273, 558; Kny. 16. Moszkva, 1910. Sztolbci Prikaznovo sztola. № 857.
- Pamjatyiki gyiplomatyicseszkih sznosenyij Drevnyej Roszii sz gyerzsavami inosztrannimi. T. 1. Szankt-Petyerburg, 1851. Sztb. 28–29, 62–64, 65, 73–74, 93–94, 100, 102–103, 106–107, 130–131, 151, 159–173.
- Pervoje poszlanyije Ivana Groznovo Kurbszkomu. In: Perepiszka Ivana Groznovo sz Andrejem Kurbszkom. Leningrád, 1979. 37, 85, 147, 396.
- Perepiszka o kalmickoj ugroze mezsdü Tyumenyszkim vojevodoj i Ivanom Vengerszkim. In: Miller G. F. Isztorija Szibiri. T. 2. Moszkva-Leningrád, 1941. № 322, 324, 326, 334, 337, 338, 344, 347, 353, 356.
- Pereszvetov I. Sz. Malaja cselobitnaja. In: Pamjatyiki lityeraturi Drevnyej Ruszi. Konyec XV – pervaja polovina XVI veka. Moszkva, 1984. 596–601.
- Poveszty o prihozszenij Sztyefana Batorija na grad Pszkov. Moszkva-Leningrád, 1952.
- Polnoje szobranijje russzkih letopiszej (IICPJI). T. VI. Szankt-Petyerburg, 1853. 35, 37, 46, 239; T. 12. Szankt-Petyerburg, 1901. 214, 221, 258; T. 24. Petrograd, 1921. 204, 206; T. 27. Moszkva-Leningrád, 1962. 285, 289, 360; T. 28. Moszkva-Leningrád, 1963. 152, 154, 319, 334; Russzkije letopiszi. T. 3. Voszkreszenszkaja letopisz. [Cs. 2.] Rjazany, 1998. 284.
- Rosszijszkij Goszudarsztvennij Arhiv drevnyih aktov (RGADA). Fond 214. Knyiga 367. Liszt 132; Fond 214. Knyiga 535. Liszt 98.
- Russzkaja Isztoriczeszkaja Biblioteka. (RIB). T. 2. Szankt-Petyerburg, 1875. Sztb. 614, 637–638; T. 13. Szankt-Petyerburg, 1909. Sztb. 1084, 1114–1119.
- Szbornyik Russzkovo isztoriczeszkovo obscsesztva (RIO). T. 41. Szankt-Petyerburg, 1884. 4–6, 41, 47.

Feldolgozások

- Ágoston Magdolna: Fjodor Kuricin magyarországi diplomáciai missziója. In: Találkozások Oroszországgal. Szláv Történelmi és Filológiai Társaság. Berzsenyi Dániel Főiskola. „Oroszország népeinek története” sorozat. 9. Szombathely, 2003. 76–86.
- Kukor Noémi: A magyar Zanovról. (Magyar kolostor a XVI. századi orosz utazó szemével.) In: Találkozások 2003. 87–96.
- Szádeczky-Kardos Lajos: Báthory István hadjáratai az oroszok ellen. In: Hadtörténelmi Közlemények 1888. 32–46, 224–245, 408–415, 538–548.
- Szádeczky-Kardos Lajos: Báthory István lengyel király magyar katonái az 1580-i orosz háborúban. In: Hadtörténelmi Közlemények 1931. 1–30.
- Szili Sándor: Magyar vitézek cári zsoldban a XVI. század végén – XVII. század első felében. In: Találkozások 2003. 97–108.
- Szkrinnnyikov R. G. Az orosz birodalom születése. Budapest, 1997.
- Veress Endre: Berzeviczy Márton (1538–1596). Budapest, 1911. (Báthori orosz hadjáratairól: 127–148.)
- Alekszejev Ju. G. U kormila Rosszijszkovo goszudarsztva. Ocserk razvityija apparata upravlenyija XIV–XV vv. Szankt-Petyerburg, 1998. 205.
- Isztorija vnyesnej polityiki Rosszii. T. 1. Konyec XV – XVII sz. Moszkva, 1999. 124–125.
- Kazakova Ny. A. Zapadnaja Jevropa v russzkoi piszmennoztyi XV–XVI vv. Iz isztorii mezsdunarodnih kulturnih szvjazej Rosszii. Leningrád, 1980. 73–79.
- Szlovar knyiznyikov i knyiznosztyi Drevnyej Ruszi. Vip. 3. (XVII v.) Cs. 1. A–Z. Szankt-Petyerburg, 1992. 44–47.